

ERDÉLYI MÚZEUM

XVIII. kötet.

1901.

II. fűzet.

A millennium századában Erdélyben kihalt főúri családok s visszaemlékezés végső sarjai szereplésére.

(Első közlemény.)

I. Az erdélyi aristocratia s szelleme.

Pusztúlnak Erdélyben a főrangú családok hangzott fel s foly a lapokban. A nemzeti veszteség feletti fájdalom sugalta e cikkek sorait. Miután reám is történt hivatkozás, s ezen lapok szerkesztősége is indítatva érzi magát e nagyjelentőségű kérdéssel foglalkozni, mint a ki félszázad előtt megírtam Erdély nevezetesebb családait, s e tárgyat figyelemmel kísérem, hozom jegyzeteimet feleletül arra, hány család pusztult ki, s mily szerepet vittek végsarjai a millennium századában. S mielőtt a szám és névszerinti pusztulás kérdésére térnék, nehány szót arról, kik és mik nekünk azok, kik pusztúlnak.

Mert ki mondja meg, ki hozott többet fenmaradásunk oltárára: az a nép, ki szántott vetett s fűtta a Rákosi szántó dalából, hogy ma-holnap a magyar szó ritka, mint a fehér holló; vagy az a kék nadrágos, borzatarisnyás kurta nemes, ki megtagadta az adót, a katonáskodást, mert nincs megszavazva; vagy a középosztályú nemesség, mely 25—200 váltó forintért viselte a megyei hivatalokat, a szolgabíróságot, viczispánságot, esakhogy a nemzet kezéből az abszolútizmus ki ne facsarja; vagy a klerus s a mágnásság, mely előljárt a politizálásban, írt, szónokolt, s ha kellett mint a nagy ősök, elsőnek húzta ki a Rákóczi kardot.

H: kérdéses nemzeti szempontból, erdélyi szempontból könnyű a felelet. Mert Erdélyben az ember nem a báróval kezdődött. Az erdélyi fejedelemség előtt Erdélyben a gróf és báró címet csak hírből ismerték. Nagyságos is csak a fejedelem volt. Miután az erdélyi nemzeti fejedelemség bukása után a címek bejöttek, az

eddig együtt élt nagyobb családok azután is összeházasodtak. Az országgyűlésekre ép úgy meghívták a nagyobb nemesi családok fejét, mint akár a mágnásokét, együtt képezték a felső táblát. S ebből kinőtt egy egységes közszellem, mondhatni egy democratizált szellem, egy tábor, mely messzi benyúlt a nemességbe, mely a mágnesság lobogóját önként követte.

S ez a közszellem e kis hazában, mely nem latifundiumok hazája, s nem rendelkezett nagy erővel, tárháza inkább a nemzeti lelkesedésnek, folytatta a nemzeti fejedelemség politikáját. S hogy a millennium századára térjek, lelkesedésével, áldozatkészségével, hogy úgy szóljunk, esodákat nyújtott. A ki ezen küzdelmek zajában nevedett, s nagy részének tanúja voltam, nem tagadhatom meg bámúlatomat, különösen e század első felétől, mely vagyonát, fejét, szabadságát kockáztatva szembe szállt, s ha szembe szállni nem érzi magát elég erősnek, megkerülte Metternich nem annyiba absolutizmusát, mint terrorizmusát.

Csakis mi, kik a gyászszekerek, fekete könyvek korszakát átéljük, tudjuk méltányolni az erdélyi főurak akkori szereplését, alkotásaik jelentőségét. Egyéniségek hatását a tömegre, kiket személyesen ismertem, bámúlni tanultam.

Kezdték az Aranka vezetése alatt álló Erdélyi nyelvművelő társasággal. Folytatták a Döbrentei által szerkesztett Erdélyi Múzeum alapításával. Megpendült egy nemzeti színház alapeszméje. Az aristocrazia tagjai fordítják a színműveket. Az idősb Wesselényi Miklós a színészek mecenasává teszi magát. Hogy énekes darabokat is adhassanak s zenekart is neveljenek, alapítják 1819-ben a zeneconservativumot. Az ős lelkek sírnak ki az első két magyar operából, a Béla futása, s Kemény Simonból, mit Ruzicska József, a conservatorium szervezője komponált. Felépítik, mi első magyar színház, a kolozsvári színházat, s a főurak magok avatják fel deszkáit Zrinyi előadásával. Alapítják a Casinót. A Casino alapítja a Vasárnapi Ujságot, mit Brassai kezébe adnak. A nők olvasó egyesületet alapítanak. A férfiak, gr. Kendeffi Ádám vezérlete alatt, mint akkor neveztek, fektiskolát, vívótermet, az ifjúság képzésére. Felvetik egy Erdélyi Múzeum alapítása eszméjét, országgyűlésen teszik le áldozataikat, felajánlják gyűjteményeiket, könyvtáraikat. Mit később életbe léptetnek. Ápolták, terjesztették azt a közszellemet, melyet a harminczas

években az úgynevezett vándor patrioták megyegyűlésről megyegyűlésre járva a nép lelkébe bevezetnek, mely aztán a 48-iki nagy időket előidézte. Midőn pusztulásról van szó, nem lehet reá nem gondolnunk, hogy ezek sorai gyérülnek.

Sok szépet és jót alkotott az erdélyi forradalom előtti aristocratia népszerűsége, különösen azért, mert Erdélyben nem tudtuk, hol kezdődik és végződik az aristocratia. Népszerű volt, mert hogy úgy szóljunk, democratá volt, legalább a nemességgel szemben, melytől nem szakadt el, a nagyobb családokkal összeházasodott s mintegy kiegészítő részét képezték az aristocratának. S velek megerősödve hatottak felfelé, s népszerűk lettek lefelé. S alkotásaik munkájában osztoztak, de a dicsőségből is kijuttatták részöket.

Hogy a népszerűség e forrására reá mutassak, az Almádi család a gróf Wass, a Bája br. Bánfi, a Benedikti a gróf Kún, Kendeffi, Bernát a gróf Kuun, a Berzenczei a br. Henter és gróf Haller, a Biró br. Inczédi és gróf Ferrari, a Boér a gr. Harrach, a Cserei br. Wesselényi és gr. Haller, a Csiszár a gr. Nemes, a Daczó a gróf Gyulai, a Daniel a br. Szentkereszti és a gr. Bethlen és Haller, a Dobai a br. Kemény, a Donáth a br. Bánfi, a Dózsa gr. Teleki és Berhlen, az Eperjesi a br. Kemény és gr. Wass, a Fekete a gr. Bethlen, a Földvári a gr. Bethlen, Kornis, Teleki, Toldi, a Gál a br. Apor, Henter, Naláczi, gr. Bethlen családokkal voltak összeházasodva. Hogy a H betűn túl ne folytassam.

S hogy a közszellemet, politikát az aristokraczia együtt csinálta, vezette, ott vannak a megyegyűlések zöldasztalai, hol együtt zörgettek az elmaradhatatlan kardot; ott van az erdélyi országgyűlés azon szervezete, hogy nem ismert más felső táblát, mint a követek házába meghívott regalistákat. S hogy nem csak az aristokracziát hífták meg, hanem hogy Erdélyben a nagyobb nemesi családokat is mágnásoknak tekintették, ide jegyzem, korrajz okáért is, azon nemesi családok névsorát, kiket a felső az 1848. május 29-ki erdélyi országgyűlésre, arra, mely az uniót kimondta, meghívott. Ilyenek az impérfalvi Balázi, nagyváradi Baranyai, nagybaresai Baresai, uzoni Béli, görgény-szentimrei Berzenczei, homoród-szentmártoni Biró, berivói Boér, nagyajtai Cserei, balázsfalvi Cserényi, sepsiszentgyörgyi Daczó, nagyajtai Donáth, borbándvizi Farkas, tanesi Földvári, hilibi Gál, homoród-szentmártoni Gedő, léczfalvi Gyárfás,

kishalmágyi Hollaki, széplaki P. Horváth, Jablonezai, karánsebesi Juhász, malomvizi Kendeffi, Keresztes, Keczei, fogarasi Lészai, maksai Máriafi, tinkovai Macskási, ürmösi Maurer, s.-m. berkeszi Mózsai, aniti Nagy, radnotfái Nagy, felsőszilvási Nopcsa, dézs-falvi Pataki, petrovinai Pekri, ürmösi Pócsa, kisbodaki Rettégi, galambfalvi Sebessi, septéri Soki, m.-n.-zsombori Zsombori, es-szentmártoni Szaló, barátosi Szabó, Szaláncezi, Székely, s.-szentiványi Szentiványi, erdőtelki Szemerjai, szentpáli Szentpáli, szentháromsági Szeredai, borosjenői Tisza, t.-szentgyörgyi Thoroczkai, tamásfalvi Turi, ábrahámfalvi Ugron, kövesdi Ujfalvi, regalista családok. Mi azonban nem azt teszi, hogy a még liberalisabb hírben álló családokat ki nem felejtették volna.

Ezen elemek alkották azt az aristokracziát, mely e század eleji közszellemet vezette.

II. Szereplésök a társadalomban.

A nemzeti fejedelemség letűnése s az aristokratikus címek beindulása óta, mindössze egy század telt el a millenium századáig. Családfajok már akkor koronába indult. S már akkor, a mint láttuk, koronája összeért a főbb nemességével. A lehozott traditiokat Apor Péter hagyta reánk Metamorfozisában, a midőn, ki az elsők közé tartozott, kinek Bécsből diploma érkezett, gr. Apor Istvánról beszéli, hogy azt tartotta, hogy nem is nagy familia, kinek családja le nem terjed a kék nadrágos nemes emberig, s nem szégyelte kurta nemes atyjafiát asztalához ültetni. S bár kiváltak, társadalmilag a vagyonosabbakkal együtt maradtak. Bezzeg nem így van Lengyelországban, beszélte nekem egy lengyel menekült. Egy báró merészkedett látogatóba menni egy herezeghez, mely név nálunk is ismeretes. A herezeg viszonzotta a látogatást. Megindította vadászszemélyzetét, kopóit, agarait, peczéreit. Majd paripáit, lovászait, azután társzekereit. S végül megérkezett maga, egy sereg eselődéssel: s a vége a lett, hogy a bárót mindenéből kiették. Nálunk az Ernani don Sylvajával tartottak: nálam a vendég az úr.

Mikor Kendeffy Ádám gróf aristokrata társaival a vívó iskolát megalapította, a kardforgatás mellett a lovagiasság szabályait, követelményeit hangoztatta. A beesület, a férfi beesület, a női beesü-

let érinthetlenségét. Nem is volt akkor mindennapi a párbaj. Ha volt, az komoly volt. Mert az az összesen tán három, mint nevezték duellum: a Biró Pál és Naláezi, Bethlen Gergely és Teleki Lajos grófok, a Wesselényi Wurmbrand gróffal vívott duelluma vérrel, halállal végződött.

Foglalkoztak az irodalommal. A század elején a színdarabokat arisztokraták fordítják. Kemény József kora legnagyobb történet-tudósa, gubernator Teleki József ott az általa épített mostani állattani múzeum épületében írja a Hunyadiak korát. Józsika Miklós megalapítja a magyar regény irodalmát. P. Horváth Lázár mint szerkesztő a magyarországi aristocratia asztalára viszi literaturánkat. Kemény Zsigmondot ez a kor iskolázta. Kemény Sámuel mecenás, könyvkiadásokat segít s asztala írók, tudósok, művészek társasága; kihez, mint maga is író a mecenás sorakozik, gróf Mikó házáat, asztalát, megnyitja az írói világnak.

Az ifjúság komolyan vette a tanulást. Így jogász osztálytársaim, gr. Bethlen Sándor és Ferencz, gróf Wass Ádám, br. Józsika Pál; s mielő Csernatonai és Felszegi Samu tanúk lehetnek, annyi jogász között br. Huszár János volt a legelső. Tanulásukat itthon bevégezve, külföldi egyetemre mentek.

Az apák büszkéek voltak gazdaságukra. De nem a mai váltó-gazdaságra. Mint minta mezőgazda gr. Haller János, a fejéregyházi állt legnagyobb hírben, gróf Teleki János sármási gulyája, tehenés-zete ismertetett elsőnek az országban. Annyi ménes között a zsbíói magaslott ki, egy gazdaság közepén, mely gyakornokok iskoláztatásával volt egybekötve. Azok számára, kik akkori szokás szerint Hohenheimba nem mehettek, hova az urfiak mentek.

A rossz gazdáknak rossz híre s akkor is rossz vége volt. Gróf Wass Imre, kiről híre járt, hogy megérezte, hogy kocsisa az istállóba faggyú és nem milli gyertyát éget, végül kolostorba ment. Kridáztak hárman: br. Józsika Imre; gr. Bethlen Lajos kerlési kertje, s a Múzeumkert alapításának s egyéb műpassiója, gr. Bánfy György tábornok gavalléri passiói miatt. Kiről még a rossz gazda híre szárnyra kelt, gróf Haller Lajos szentpáli, ennek csak Arábiából hozott lovai bőre bánta meg. Nem volt szabad rossz gazdának lenni, sujtotta a közvélemény.

Az otthon, a szülői ház, a családi kör, legkivált az asszony, s még kiválóbban az anyák döntenek el nemzedékek vagy épen a

nemzet sorsát. Erdély főrangú családai e meggyőződésben éltek. Csak télen vonultak be városokba, nyáron jószágaikon, gazdaságuknak éltek.

Nem latifundiumok birtokosai, jól tudják azt, azért jó gazdák, takarékosok. Birtokaik őseikről maradt családi ereklye. Egy darab baba, mely őket kötelezi. Családi otthon, hol legjobban érezi magát. Érti, élvezi a falu, a mező, az erdő idilljét; gazdaságuk utánnézéséből a gyönyört találtak. Ismerték jövedelemforrásaik határát, s csak a gazdagok engedtek meg luxust magoknak.

Otthonában volt valami poetikus. A keresdi vár tartotta fenn a várakások emlékét, a várkastélyokét Gárd, Radnót. De a többi kastélyhoz is volt park, erdő, vadászterület; Zsibón láttunk még fáczánost, vadaskertet, a Szamoson lánchezhalászatot. Bonezidán 10 holdas park ősi fákkal. Kapu van, de nem azért, hogy betegyék. Éjjel, nappal nyitva, hátha vendég érkezik. Elérohannak a kopók, agarak, nézik hozott-e puskát.

Az úr el van foglalva prefectusával, jurium inspectorával, kasznárjával, számtartójával, lovászával, pinczemesterével. Ismeri molnárát, vinezelerét, gornyikjait, erdőpásztorait, kocsísait, béreseit, mert ott nőttek fel. Az asszony felveszi a gazdasszonyt, a ki viszi a kulesok halmazát, utánnéz a szakácsnak, kuktának, a konyhaszag nines terhére; benyit a pinczébe, hogy jól fejtik-e a borokat; a konyhakertbe, hogy ott van-e a kertész, dolgoznak-e a kertészlegények; megfordúl a csűrös kertben, gyönyörködik, hogy a majorságok különböző fajtái körülle gyűlve köszöntik. Aztán bevonúl, benéz a gouvernantehoz, hallgatja a francziát, megzendül a zongora, kérdezi a haladásról a zongoramestert. Jőnek a szobalányok, rendelkezik, s a varróné, kinek szabását elbirálja. Az unalmat, ezt a minden bukás forrását, nem ismerik. S apa, anya szemefénye a gyermek, különösen a fiú, ki mellett mint akkor nevezték, instructort tartottak.

Legkedvesebb színök a zöld szín: a park, mező, erdő színe. Szállóigévé vált gróf Teleki Miklós mondása, hogy csak a flaszter-színt szereti. Szórakozásuk a vadászat, még az öreg urak sem engedték el magoknak a szalonkázást, erdőik szélein, lóháton kivonulva, mint br. Haller József mondta, hegyre katonát, lejtőre dögöt. Sportjuk tárgya az istálló. A lovaknak soha sem volt jobban dolguk, nem félhettek, hogy versenylovak lesznek, bérkoesiba jutnak, vagy

búrháborút látnak. A vendég kívánatára elővezették Boncevidán a Cesart, Zsibón a Catót. Szomszédba a fiatal paripán ment: br. Józsika Samu és Lajosnak tordamegyei főispáni állásukban, Kolozsvár és Torda egy lovaglás. Utazni, a gavallér fiatal ember ötös fogattal utazott, maga hajtott. Az öregek nem adták négyesen alól. Mit még láttam, gróf Kemény Farkas, iktári Bethlen Sámuelné, fejeéregyházi Haller Jánosné hat lóval szokott utazni, kornetáson, fulajtárral. S hogy azt is említsük, Kolozsváron, mint fiatal consiliarius br. Bornemissza János, secretarius gróf Kálnoki Pali paripán ment a guberniumba. A többi kettős fogaton, hátul egy, a gubernátor és püspök két fejer zsinóros, mentés huszárral.

Egy munkás, poétikus, fényes, de takarékos, mint akkor nevezték, societás, mely vezetett, s mert a társadalom más rétegeivel érintkezéseiben végtelen humanus volt, még végtelenebb tisztelben állott.

Metternich majdnem félszázadig tartó absolut ministerkedése sokkal jobban nyomta a kis Erdélyt, mintsem a családok ne lettek volna egymásra utalva. Lett legyen aulikus, liberalista, vagy conservativ. Mondhatni egy tábor, különböző temperamentummal, vérmesebb szívvel, higgadtabb agyvelővel. A szerint választják a fegyvernemet, egyik a táborkarba, mert gondolkodóbb, a másik a tűzérségnél, mert messzelátóbb, a harmadik, mert rohamban leli gyönyörét, a lovasságnál. De mindenik tarsolyában ott van a ne bánts a magyart. A szerint boesátják a politika tűzébe, a szerint váltják fel a családok egymást, a mint a közélet érdeke kívánja, opponálnak, de támogatják egymást.

III. A vezérlő családok a közéletben.

Hogy a mondottakat illusztráljam, tovább kell mennem. Negyvennyolekban Széchenyi egy erdélyit kért ministeriumába, s mikor ma egyet, holnap mást ajánlottak, azzal vetett végett: mindegy, hogy mi a neve, ti erdélyiek mind egyet tudtok. Nem vettük akkor valami nagy bóknak. De ha úgy adták volna tovább, hogy egyformán vagytok iskolázva, politikai tekintetben, még nem is lehetett volna különös kifogásunk. Mert együtt éltek, együtt társalogtak, együtt politizáltak. Ha nem is volt egy temperamentum, mintha egy genus, egy iskola lett volna. A nemzeti fejedelemség traditioi isko-

lája. Mint hajdan, ha pártviszály folyt, egyik testvér ebben, a másik a másik táborban. Egyik család aulikus, a másik liberálista. De egyik inkább félti nemzetét, alkotmányát, mint a másik. Mindenik patrióta.

A Bethlen grófok indítják be s képviselik napjainkig az erdélyi szellemet. Bethlen Gábor fejedelem formulázta a Bethlen név típusát, bár ő iktári, s ha közös eredetét elvitatják, nem perelhetik el a közös családi vonást, a patriotismust, a politikai talentumot, az ésszt, a tudományszeretetet, s ha kell a fegyveres bátorságot. Ha Bethlen Gábor alapítja az enyedi kollegiumot, a bethleni Bethlenek ott szerepelnek a fejedelmi korban mint kancellárok, Bethlen Farkas és János írják koruk történetét. Elek († 1696) Keresden nyomdát állít, nyomatja testvére, Bethlen Farkas történetét. Elődeit bemutatja, mint nagy gondolkodókat, böleselőket, történetírókat, s nagy államférfiakat. Azon korban, s még azután is, Erdély leggazdagabb urai. Birják a Bethlen körüli Szamosvölgy, a Radnót körüli Marosvölgy, a Küküllővár körüli Küküllővölgy vonalát le Keresdig, egy hatalmas vonal Erdély kellős közepén. Hogy a vonal kapcsait se mellőzzük, a Szamosmentén ott volt Retteg és Kerlés, a Mezőségen a nagy Bethlen János tusculanuma, a Maros terén Teremi, a Kisküküllő völgyön Bonyha, a Nagyüküllőn Bún, mindannyi ág fészke, szívében az országnak, mi befolyásukat biztosította. A legnépesebb család. Mint tartották, Erdély negyedik nemzete. A forradalom előtt és után a közvéleményt a két Bethlen János csinálja. Az idősb János, ki Esztei Ferdinánd gubernator-ságát megbuktatta, s az ifjabb János, ki a Bach-korszakban a patrioták élén haladott. S mint legnépesebb család küzdötték végig a forradalmat, Bethlen Gergely a Kossuth-huszárok alapítója és ezredét huszonegy Bethlen fiú követte. Később, Bethlen András miniszter.

A fejedelmi kor vége felé a gróf *Telekiek* nyomúlnak előtérbe, Teleki Mihály személyében, ki korának legmesszebb látó politikusa. Buda visszavételét, s azzal a török uralom megszűnését egy évtizeddel előbb sejtette mint mások. De mert döntőleg folyt be, s mert nem keresett, vagy nem kapott, ki vele a felelősséget megoszszza, korának Göргеije lett. Pedig pályája kezdetén, ha nincs Teleki, nincs Thököly, s ha nincs Thököly, nincs Rákóczi. Fia Sándor rehabilitálta a család politikáját, abban a jelenetben, a mikor Mária

Theresia alatt, az erdélyi főhadí kormányzó, mint az országgyűlés királyi biztosa, mikor az országos küldöttség előtte megjelent, a mint a csákóját fejére tette, Teleki Sándor, mint az országos küldöttség vezére, süvegét szintén felvágta, s mire a királyi személyes így szólt: ego sum Rex, Teleki visszavágott: ego sum Regnum. A Telekiek folyvást megtartották esaládjuk positioját: Sámuel a Teleki-könyvtár alapítója kanczellár, József a Hunyadiak írója erdélyi gubernátor. A paszmosi ág, mely közülök katholizált, paszmosi Teleki Ferenczben költő. Nemes vörök mindig lüktetett a hazafiságtól: az irodalmi szak, s a politikai szónoklat folyvást hatalmukban volt. Teleki Domokos a forradalom előtt a vezetésben Wesselényi után következett. Teleki László egyszersmind költő, forradalmunk emigránsai kitünősége. Teleki Sándor, a Bem segéde szintén emigráns, hosszasan ragyogtatta a család szellemességét. Teleki Samu a családí vör bátorságát elefánt vadászatokon ragyogtatja. S hogy a kanczellár és gubernátor szelleme az utódokban is él: Teleki Géza gr. a volt belügyminiszter, s Történet-társulati elnök, tanúságot tesz.

Az előtérbe lépésben a gróf *Bánfiak* következtek. Teleki Mihály a csatatéren maradt, sirjába vitte, hogy képzelte ő a korona alá visszatért Erdélyt. A Bánfiak bonczidai, gyalui ága kezébe esett a korona alá visszament Erdély beillesztése. Gr. Bánfi György lesz Erdély első gubernátora. Alatta fejlett ki az erdélyi udvari kanczellária, mely miként a magyarországi udvari kanczellária a hazában maradt helytartóságot, Erdélyben a gubernáumot az udvari hatóságok alá vezette. Utána a gubernátorságban szászok, katonák következtek. A mint azonban József esászár centralisatioja romba dült, a második Bánfi György gubernátor szólíttatott Erdély élére. S a család vérében rejló administratori talentumával a család nevét, fényét még egyer felragyogtatta. Uradalmi s katholikus volta tehetségeit nagyban emelték ugyan, de még inkább a vörökben rejló kormányzási képességek. Fiaiban az ág kihalt. A Bánfi név tovább ragyogtatása a református ágra szállt. Melyből br. Bánfi János, Dániel a forradalom előtt vándor patriota szónokok. Ez a Bánfi János, a berecztelki ágból csaknem egyetlen Bánfi író, a kiscgazdák részére Kátét írt. Bánfi János a szilágyi ágból, a forradalom egyik legvitézebb ezredese. Bánfi Dezső pedig Magyarország miniszterelnöke lett.

Széchenyi, Wesselényi felléptével, századunk második negyedében Metternich absolutismusa Erdélyben csak a conservatívekben bízott. A Bánfi grófok után, a br. *Józsikák* jutnak dicső szereplésre. 1811—34. között Erdélyben országgyűlés sem tartatván, Jósika János lett gubernatori helyettes. Nagy egyéni tulajdonságokkal, de különösen támogattatva neje, gr. Csáki Rozália vagyona s kiváló egyénisége által, kinek szellemi s tevékeny temperamentuma előtt a társadalom meghajolt. 1834-ben saját kérelmére nyugalomba vonúlt, úgylis az akkor forrongó Erdély kormányzását Estei Ferdinánd főherczeg kezébe adták. A család nevének tovább ragyogtatását fiai, Sámuel, az udvari kanczellár, Lajos a főispán, János a lovassági tábornok vették át. S egész a forradalomig, mint a hatalom képviselői, ez a név dominált. Nagy diplomata hírével ruháztatik fel s nem ok nélkül. Samu főispán majd udvari kanczellár, a nagy diplomaták talentumával. Szép férfi, mint ez ág minden tagja. Lajos még fejedelmibb megjelenés, többször főispán. Első sport férfi. A kard bajnoka. A tornavívoda mecénása, a lovagiasságban elismert vezérférfi. Már sok évet látott, a király 87-ben Kolozsvárt járta-kor a bandérium daliás vezére. Fia Samu míg a közéletben részt vett, kolozsvári főispán, később a felség személye melletti minister.

Az Erdélybe beszakadt István unokájával a család három ágra szakadt. Különböző talentummal. Gábortól jöttek le a fentebbi politikusok. S a toll elé jött, felemlítem, hogy testvére volt az a Józsika Judit, a XVII. századi romantika hőse, ki nejévé lett egy kalandornak, ki egyszer csak jelentkezett, hogy ő bizony nem esett el Zentánál, fogságba került, jött, hogy váltsák ki. Károlyi Sándor, hogy ne fizetne. Judit hozzáment, s végül per útján kiderült, hogy csakis Nagy Gergely († 1699.) neje lett.

A másik ágról jöttek le az írók. Az írók vonala az ötödik izben Miklóshoz érkezik. Már ez a *Miklós* († 1824.), ott a Wesselényiek szomszédjában, Szurdukon, irodalom kedvelő ember, gyönyörű könyvtárt gyűjt, pompásan kötetli, némelyiket aranyvágással; mikor a mi Józsika *Miklósunkban*, a katonaságról lemondva, felébred a toll dicsőségének szeretete, keresi apja könyvtárát, hit az osztoztató a kötések díszé szerint egyforma számban leány testvérei közt igazságosan elosztotta, egyik munkának első kötete itt, a második ott. Fia Leó, fiatal korában szintén irogatott. A nagy

regényíró testvére Imre fia, *Kálmán*, ki szintén író, Pesten végzi be az aranyos-lónai ágazatot.

A ki most golyójával felidézte a pusztulás szellőztetését, a harmadik, a várfalvi ághoz tartozott.

A fennebbi családok főispánokat, kancellárokat, gubernatorokat, ministereket adnak a közéletnek, s mi az mégis, hogy van egy családnév, mely népszerűség tekintetében ezeket tulszárnyalja.

A br. *Wesselényiek* három ágban jöttek le korunkra. Hadad urai főispánok, katonák; a drági ág követ és gazda; Wesselényi, a forradalmár nádor szerepét, nyibusát a zsibói ág foglalta le. A két W. Miklós, az apa és fiu, kiket Kemény Zsigmond tolla a két Wesselényi ezím alatt énekelt meg. S e sorok írójának nem maradt egyéb, mint mytikus alakjokat bemutatni, mint a hogy a nép ajkán élnek. A mint nekem Zsibón hatvan évvel ezelőtt beszélték.

A két Wesselényi egy ősmagyar típus, úgy a mint a régi krónikák Árpádékat festik. Véghetetlen hazaszeretettel, megfékhetetlen bátorsággal, s a fajunkkal járó politikai visioval, stentori hanggal.

Idősb Wesselényi Keménynek egy lovagkori alak. Katonászkodáson kezdte s ezredességig vitte. Megbántja Galicziában egy kerületi főnök, ki fodrászságon kezdte. Hivatja, leül, kezébe adja a beretvát. Persze quietalnia kellett. Haza jó. Zsibón várdát, kastélya kapujába két tarackkagyut állít. Gazdaságot, vadaskertet állít be s a híres zibói istállót. Gazdaságának él. Az anyaföld oly szeretetével, hogy mikor a tavasz megnyilt, a fű kizöldült, hogy állatait elfogadhatja, pásztori ünnepet rendezett. A lovászok ostoresattogatva vezetik elő a felvirágozott ménet, a gulyások kürtölve vezetik elő a jászolból a barom állományt, felzendül a zene, foly a lakoma s a táncz, s úgy indúlnak a mezőnek.

Nősülni kellene. Hallja, hogy egy szépség a szebeni zárdában nevededett, s fel akarja venni a fátyolt. Leutazik, elrabolja, nejjé teszi. Szomszédjában Csáki-Gorbón egy aulicus főúr él, vele lovagkori viszályban. Felveszi ágyuit, eseléségét felfegyverzi, neki Gorbónak, megostromolja. A kastély ura Bécsbe fut. Jön Szebenbe a parancs, idézzék meg, fogják el. Dobil két felölről a katonaság, jön a lovasság. Wesselényi népét felülteti, fogadni akarja az ostromot. Végül is enged a túlerőnek. Kufsteinba jut.

Haza jő. Megnyilik az 1791/2-ki erdélyi országgyűlés, mint követ megjelenik. Egy izben szónoklatával rázza a nemzet lánczait. Az elnök figyelmeztetni találja kiállott szenvedésére. Wesselényi az elnök felé rohan, kardjára üt. Én pedig figyelmeztetem kegyelmeségedet, menydörgi, hogy József császár megtanított türni, szenvedni, de félni nem.

A nemzeti nyely akkor éled. Budán a Kelemen színtársulata felbomlik. Wesselényi 1798-ban beáll színügyi mecenásnak, director-nak, intendánsnak. A színészeket ő fizeti. Drámát ír. Társasága Kolozsvárt játszik. Begyűl a közönség. Jelentik, hogy Janesó, a híres komikus megjelent, de oly állapotban, hogy nem mer színpadra lépni. Wesselényi a színpadra rohan, reá menydörög, Janesó kijózanodik. Zsibón is játszottatta őket, a vadas kertben állíttatta fel a színpadot, alkalmi darabbal, melyben a vadak is szerepeltek, s a színésznek le kellett löni. A vadkanok szerepe következett, rohannak a színpad felé, a publikum riadoz, de dördültek a puskák, Wesselényi a véletlen esetére, ott állott a színészjáger védelmére. Meccenásságát haláláig folytatta.

Az *ifjabb* Wesselényi Miklós még hat éves gyermek. A zsbói lovagló iskolába vannak. Egy tüzés paripát vezetnek elő. Nem ülnél fel, kérdi az apa. Félek, felel a fiú. Hogy lehet valaki gyáva, szól, azzal feldobja. A fiú a porondra hull, elterül, az apa egyetlen fiát ölebe kapja. A mint szédüléséből felüdül, a helyett, hogy fiának örvendett volna, kitör: mivé lett a magyar!

Bekövetkezik a Napoleon elleni insurrectio. Wesselényi tizenkét éves fiát is viszi. Hadnagygyá nevezi. S 1809. márcz. 23-án a fiúnak kellett Nagy-Károlyban a századot József nádor előtt elővezetni. Ifjúságát azzal nyitja meg, hogy 1814-ben Kazinezit Széphanmon meglátogatja, mit Kazinezi epistolával fizet vissza, mint nagyreményű ifjúnak.

Kit mint írótt ismertünk, Zilahi Kiss Károly beszélte, ki apjától, mint az uradalom inspectorától halotta, s írta félszázad előtt nekem, hogy Wesselényi beszélt németül, francziául, angolul, olaszul, oláhul; s ha nem is jegyezte volna meg, köztudomású, hogy mester vivó volt karddal, pisztolylyal, tőrrel; s folytatja, hogy mikor a zilahi gymnasiumot építették, két szobát felszerelt, egyik tanár fizetésének felét vállalta, a másikéhoz 320 frttal járult, s a kised-

ovódánál ezer frt alapítványt tett. Hosszasan utazott. Mint ilyen tünik fel 1825-ben a pozsonyi országgyűlésen, mikor elhangzott a felső házban ajkáról magyarul az első: Méltóságos főrendek!

Merész pályafutását 1830 telén azzal kezdi meg, hogy megjelent Zsibón az alispán, katona fogdosást rendez, négy jobbágyát azon éjjel elfogták, Wesselényi kiszabadítja. A hír Bécsbe jut. Józsika főkörmányzói administrator fogassa el. Józsika visszaemlékezve az odiumra, idős Wesselényi elfogatására, nem vállalkozott. Wesselényi egy zsibói vásár alkalmával a piacon van, levelet kézbesítenek, mire olvassa, a levélhozó eltűnik. Mint később kiderült, gr. Haller István, belső-szolnoki főispán Julia nevű leánya figyelmeztette, hogy Deés és Zilah felől katonaság nyomul elfogatására. Wesselényinek már zsebében volt gr. Károlyi György szakácsa nevére az útlevél, paripája folyvást nyeregben állt.

De csak ijesztés volt. Kiűtött az 1830-iki francia forradalom. Wesselényi megjelent a kolozsmegyei márkálison, zászlót bontott. Decz. 13-án meghalt imádott jó anyja, ki mint özvegy 1809 óta férfi erélyvel vezette gazdaságát. Hogy a mecenáskori adósságot letörlessze, udvarának oly asztalt rendelt, hogy nyolczszáznegyvenben asztalra jött egy fogásnak fekete laska, mint megjegyzték, a báróné takarékos ideje emlékére, hetenként egyszer. Wesselényi annyira érezte a veszést, hogy a mint beszéltek, befogta anyja szemét, eltűnt, decemberben minden felső nélkül, keresték erdőn, mezőn: a temetés éjjelén hallják egy oroszlan sírását. Anyja sirjánál két hétig máglyát égetett, éjjel maga virrasztott mellette.

Nem volt már ki drága életét féltse, neki eresztette hazafias bátorságának sasszárnyait. Írta Bukarestben, sajátlag Enyeden titkon nyomtatta Balitéleteit, mi 1833-ban, a Szózatot, mi később jelent meg, mint tiltott könyv. Vezette megyegyűlés megyegyűlésre a vándor patriotákat. A mely megyében birtoka nem volt, birtokot írtak át nevére. Marosszék fillér adományokból Makfalván telket ajándékozott, s 1835-ben egy iskola homlokán tündöklött a felirat: Adták a székelyek hazafiságáért Wesselényinek, szenteli hazafiság kifejtésére a székely nemzetnek Wesselényi. Következett az 1834-iki kolozsvári országgyűlés, hol szereplése történeti magaslatra ér. Ujra kiadják az elfogatási parancsot, de előbb 1835 május 1-ére megidézik. Magyarországra menekült, s hogy bevégezzük, lett

1838-ban Vörösmarty Árvizi hajósa, mit most emléktáblával jeleltek. Kegyelemből 1840 ápr. 1-én már Freiwaldauban gyógyíttatja szemét. De még ide tartozik az a szájhagyomány, hogy 1845. karácson harmadnapján keresztelőjét tartotta első fiának. Mikor vége volt, kit már nem láthatott, fiát ölébe vette, reszkető kezekkel ég felé emelte, áldást kért rája, hogy ősei nyomdokait követhesse. S mert nem eskethette meg, mint a klasszikus kor hőse, visszavonottnak mondta áldását, ha hazája, nemzete s az emberiség boldogítása útjáról letér. S 1850 ápr. 21 én elhunyt.

A Bethlen, Teleki Bánfi, grófok a Józsika, Wesselényi bárók szereplése szellőztetésével, még nem merítettük ki politikus családaink sorát, kik megmentették Erdélyt, hogy a fejedelmi kor után meghódított örökös tartománynyá, később katonai végvidékké váljon, s végül, hogy alkotmányát, nemzeti jellegét elveszítse. Ezek vezettek, de táborukban ott volt az összes főúri és nagyobb nemesi család.

S a midőn jeleztük, hogy a családok pusztulásában mit vesz a politikai közelet, önként kínálkoznék reámutatni nagy családaink szerepére, melyet a kultúra, a nevelés, tudomány és irodalom terén betöltöttek. Különösen a *Kemények* és *Mikók* szerepére, kik a harminczes évek óta szaporították a protestáns nagy családok számát, kik már akkor szakált kezdettek nevelni, mi annyit tesz, hogy nem aulicusok: bevallott patrioták, liberalisták.

KÖVÁRY LÁSZLÓ.